УДК

И.И. Ямалтдинов

XX ЙӨЗНЕҢ 60 НЧЫ ЕЛЛАРЫНДА ХАЛЫК АВЫЗ ИҖАТЫ БУЕНЧА ТИКШЕРЕНҮЛӘР

В начале статьи проводится обзор наиболее значимых трудов по изучению татарского устного народного творчества в 1960-е гг. Автор останавливается на монографии Х. Ярми «Поэтическое творчество татарского народа» (1967). Этот труд является первым серьёзным шагом в научно-теоретическом исследовании татарского фольклора.

Ключевые слова: фольклористика, татарское народное творчество, жанры, изучение, Хамит Ярми.

The article begins with a review of the most significant works on the study of Tatar oral folk art in the 1960s. The author dwells in detail on the monograph of Kh. Yarmi “Poetic creativity of the Tatar people” (1967). This work is the first serious step in the scientific and theoretical study of Tatar folklore.

Keywords: folklore studies, Tatar folk art, genres, study, Khamit Yarmi.

Татар халкының гасырлар дәвамында барлыкка килгән поэтик иҗаты гаять төрле һәм бай. Милли фольклор әсәрләрен өйрәнү, аларга характеристика бирү һәм классификацияләү һәрвакыт татар фольклористикасының мөһим бурычларының берсе булып тора. 1960 еллардан башлап фольклор һәм әдәбият, аларның бәйләнеше һәм бер-берсенә тәэсир итүе, аерым язучыларның иҗатындагы урыны һ. б. кебек мәсьәләләр актив рәвештә карала. Вакытлы матбугатта, фәнни җыентыкларда дистәләгән мәкаләләр басылу [Ярми, 1962, Совет әдәбияты, № 9, б. 117–126; Галиуллин, 1964, Совет әдәбияты № 2, б. 129–135; Галиуллин, 1964, Социалистик Татарстан, 1 март; Ахметова, 1965; Әхмәтова, 1966, Совет мәктәбе, № 7, б. 42–44; Нигъмәтуллин, 1967; Ахметова Ф, 1967, с. 50–51; Надиров, 1968, с. 185–195; Урманчеев, 1968, с. 196–208; Ахметова, 1969, 81–86], «Фольклор һәм хәзерге татар прозасы» [Ахметова, 1968], «Хәзерге татар поэзиясе һәм халык иҗаты» [Галиуллин, 1968] кебек масштаблы темаларга диссертацияләр язылу һәм яклану бу мөһим проблемалар буенча максатчан тикшеренүләрнең алып барылуы турында сөйли.

Әлеге актуаль темалар белән беррәттән, традицион фольклор, аның халык күңелендә саклануы, яңа бәетләр, җырлар һәм мәкальләр туу, фольклористиканың үсешендә үзешчән түгәрәкләрнең роле кебек мәсьәләләр дә куела. Бу проблемалар Ф. Урманчеевның «Татар совет халык иҗаты жанрларының үсеш юллары» дип исемләнгән диссертациясендә [Урманчеев, 1968] тикшерелә.

1960 елларда татар халык иҗатының аерым жанрлары буенча диссертацияләр [Касимов, 1966; Махмутов, 1969] дә яклана. Шулай ук фольклорчылар Н. Исәнбәт, Г. Бәширов, И. Надиров эчтәлекле фәнни аппараты булган җыентыклар [Бәширов, 1960; Ярми, 1960;

Әхмәт, 1962; Бәширов, 1963; Надиров, 1965 һ. б.] төзеп бастыра. Шушы авторлар тарафыннан халык җырлары, әкиятләр, мәкальләр кебек төп жанрларның идея-эстетик һәм тематик үзенчәлекләренә ясалган күзәтүләр татар фольклористикасы үсешендә җитди ачыш һәм мөһим адым булып тора. Алар арасында Н. Исәнбәтнең өч томнан торган «Татар халык мәкальләре» [Исәнбәт, 1959; Исәнбәт, 1963; Исәнбәт, 1967] җыентыклары фундаменталь хезмәт санала. Әмма бу казанышларны исәпкә алганда да, 1960 еллар ахырына кадәр безнең фольклористикада барлык татар халык иҗаты жанрларын колачлаган теоретик хезмәт булмый. Ниһаять 1967 елда Х. Ярминең «Татар халкының поэтик иҗаты» китабы дөнья күрә. Әлеге хезмәт татар фольклорын фәнни-теоретик тикшерүдә беренче адым була.

Академик Ә. Кәримуллин язганча, «Х. Ярминең әлеге хезмәтендә татар фольклористикасының барлык фольклор жанрларының диярлек системалы рәвештә фәнни тикшерелүе – беренче зур казаныш» [Кәримуллин, 1968, б. 58–59]. Профессор Ф. Урманчеев та әлеге монографиягә кадәр татар фольклористикасы проблемаларын тулы итеп яктырткан фәнни хезмәтнең булмавын ассызыклый [Мәхмүтов, 2004].

Халык язучысы М. Мәһдиев үзенең «Халык әдәбиятыбызга бер караш» [Мәһдиев, 1968, б. 127–140] дип аталган күләмле мәкаләсендә, татар халык авыз иҗатын төрле яклап анализлау буенча беренче тәҗрибә буларак, Х. Ярминең хезмәтенә уңай бәя бирә.

Шулай итеп, монографиядә татар фольклористикасының барлык актуаль мәсьәләләре үз чоры өчен югары фәнни дәрәҗәдә яктыртылган.

Хезмәтнең беренче һәм иң күләмле өлеше татар фолклорын җыю һәм фәнни өйрәнү тарихына багышланган. Автор, татар фолклорының төп жанрларын җыю, бастыру һәм теоретик тикшерү өстендә эшләп, бу өлкәдә билгеле булган барлык әдәбиятка бәя бирергә омтыла. Ул беренче булып Г. Балинт, Х. Паасонен кебек чит ил һәм И. Лепехин, И. Рычков, М. Чулков, И. Добровольский, В. Радлов, Н. Катанов кебек рус галимнәренең хезмәтләрен анализлый һәм аларның татар фольклористикасы үсешендә зур роль уйнавын билгели.

Шулай ук К. Насыйри, Г. Тукай, Х. Бәдигый, Г. Ибраһимовның фольклористика өлкәсендәге эшчәнлеге дә анализлана.

Монографиядә күтәрелгән икенче мәсьәлә – татар фольклоры жанрлары проблемасы. Беренче бүлектә татар фольклоры жанрларының иң күләмлеләреннән берсе булган халык әкиятләре, аның төрләренең үсеш юллары һәм төп үзенчәлекләре тикшерелә. Мәсәлән, әкиятләр өч тематик төркемгә бүленеп, һәрберсенә характеристика бирелә, төп персонажлары өйрәнелә. Автор татар халык әкиятләренең, «Ак бүре», «Унберенче Әхмәт», «Корчаңгы тай», «Чакма ташы» әсәрләре мисалында, бик борынгы заманнарда барлыкка килүен билгели [Ярми, 1967].

Алга таба Х. Ярми мәкаль һәм әйтемнәрне анализлый, аларның үсеш юлларын тикшерә, татар фольклоры афористик жанрларының идея-тематик үзенчәлекләрен аерып күрсәтә.

Шулай ук җыр жанрын фәнни тикшереп, халыкның иң авыр вакытларда да якты киләчәккә булган өметен югалтмавын, тормышның матур якларын күреп, дуслыкка, бердәмлеккә, мәхәббәт һәм бәхеткә дан җырлавын ассызыклый. Монографиядә эчтәлеге һәм тематикасы буенча күптөрле булган татар табышмаклары да анализлана.

Әлеге һәм башка мәсьәләләрнең күбесе Х. Ярми тарафыннан беренче тапкыр куела һәм хәл ителә. «Бәетләр» бүлегендә бу жанрга җентекле анализ бирелә. Татар халык иҗатына гына хас әлеге үзенчәлекле әсәрләргә Х. Ярми үз тикшеренүләрендә зур урын бирә. Аларда халык тарихы, зур, авыр, кайгылы тормыш яктыртыла. Башка жанрлардан аермалы буларак, бәетләр конкрет вакыйгага бәйле, анда баш геройның аерым кеше яисә халык булуы ассызыклана [Ярми, 1960].

Башка халыкларныкы кебек үк татар халык авыз иҗаты жанрлары да күптөрле. Х. Ярми «Татар халкының поэтик иҗаты» монографиясендә һәрбер жанрны социаль һәм поэтик яктан бәяли, аларның генезисын яктырта. Әлеге фундаменталь хезмәт тулаем Н. Уразованың диссертациясендә анализлана [Уразова, 2008].

Күргәнебезчә, Х. Ярми үзенең эшчәнлегендә фольклор җыю, материалны информантлардан турыдан-туры үзе язып алудан фәнни тикшеренүләргә килә. Бөтен билгеле булган материалны гомумиләштерә, анализлый һәм фәнни нәтиҗәләр ясый. Билгеле булганча, Х. Ярми татар фольклорчылары арасында беренче булып «Татар халкының поэтик иҗаты» темасына Казакъстан Фәннәр акдемиясенең филология буенча берләштерелгән Гыйльми советында докторлык диссертациясе яклый. Аның рәсми оппонентлары: филология фәннәре докторы профессор Ә. Кирәев, академик М. Габдуллин, филология фәннәре докторы И.Дюсенбаев. Чыгыш ясаучылардан профессорлар Н. Смирнова, Г. Мусабаев, тарих фәннәре кандидаты Г. Вәлиханов һ. б. Х. Ярминең докторлык диссертациясенә югары бәя биреп, фольклористикага саллы өлеш кертү дип билгелиләр.

Шулай итеп, ХХ йөзнең 60 нчы елларында татар халык иҗатының аерым жанрлары буенча диссертацияләр яклана, фәнни аппараты булган җыентыклар бастырыла, һәм татар фольклористикасының барлык жанрларының диярлек системалы рәвештә фәнни тикшерелүе беренче зур казаныш булып тора.

Әдәбият

Ахметова Ф. Народно-поэтические мотивы в романе Ф. Хусни «Тропа пешехода» // Вопросы истории и литературы народов Среднего Поволжья. Казань, 1965.

Ахметова Ф. Песни в романе А.Файзи «Тукай» // Тезисы докладов научной конференции молодых учёных. Казань, 1967. С. 50–51.

Ахметова Ф.В. О некоторых особенностях использования фольклора в современной татарской прозе // Вопросы татарского языка и литературы: Кн. 4. Казан, 1969. 81–86.

Ахметова Ф.В. Фольклор и современная татарская проза: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Казань, 1968. 24 с.

Әхмәт А. Хуҗа Насретдин мәзәкләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 1962. 232 б.

Әхмәтова Ф. Хәзерге татар прозасында мәкальләр һәм әйтемнәр // Совет мәктәбе, 1966. № 7. Б. 42–44.

Бәширов Г. Мең дә бер мәзәк. Казан: Татар. кит. нәшр., 1963. 404 б.

Бәширов Г. Туксан тугыз мәзәк. Казан: Татар. кит. нәшр., 1960. 88 б.

Галиуллин Т. Сибгат Хәким поэзиясенең халык авыз иҗаты белән бәйләнеше // Совет әдәдбияты. 1964. № 2. Б. 129–135.

Галиуллин Т. Халык күңел көзгесе // Социалистик Татарстан. 1964. 1 март.

Галиуллин Т.Н. Современная татарская поэзия и народное творчество: автореф. дис. ... канд.филол.наук. Казань, 1968. 30 с.

Исәнбәт Н. Татар халык мәкальләре: 3 томда. 1 т. Казан: Татар. кит. нәшр., 1959. 916 б.

Исәнбәт Н. Татар халык мәкальләре: 3 томда. 2 т. Казан: Татар. кит. нәшр., 1963. 960 б.

Исәнбәт Н. Татар халык мәкальләре: 3 томда. 3 т. Казан: Татар. кит. нәшр., 1967. 1014 б.

Касимов Э.С. Сатира и юмор в татарских народных сказках: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Казань, 1966. 27 с.

Кәримуллин Ә. Уңышлы хезмәт // Совет әдәбияты. 1968. № 4. Б. 58–59.

Махмутов Х.Ш. Татарские народные загадки: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Казань, 1969. 31 с.

Мәһдиев М. Халык әдәбиятыбызга бер караш: [«Татар халкының поэтик иҗаты» (Казан, 1967) китабына рец.] // Казан утлары. 1968. № 11. Б. 127–140.

Мәхмүтов Х.Ш. Хәмит Ярми. Галим һәм шәхес: мәкаләләр, истәлекләр, хатлар. Казан: Татар. кит. нәшр., 2004. Б. 13.

Надиров И. Татар халык җырлары: Лирик җырлар. Йола җырлары. Казан: Татар. кит. нәшр., 1965. 456 б.

Надиров И.Н. Тукай и народная песня // Габдулла Тукай: Сборник статей о поэте. Казань, 1968. С. 185–195.

Нигъмәтуллин Ә. Язучыларның фольклор белән иҗади бәйләнеше // Кызыл Таң. Уфа, 1967. 22 март.

Уразова Н.М. Х. Ярми о влиянии фольклора на формирование татарской литературы: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Казань, 2008. 23 с.

Урманчеев Ф.И. Пути развития основных жанров татарского советского народно-поэтического творчества: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Казань, 1968. 20 с.

Урманчеев Ф.И. Тукай и татарская фольклористика начала XX века // Габдулла Тукай: Сборник статей о поэте. Казань, 1968. С. 196–208.

Ярми Х. Бәетләр. Казан: Татар. кит.нәшр., 1960. 388 б.

Ярми Х. Гомәр Бәширов әсәрләрендә халык поэзиясе // Сов. әдәбияты, 1962. № 9. Б. 117–126.

Ярми Х. Татар халык мәкальләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 1960. 243 б.

Ярми Х. Татар халкының поэтик иҗаты. Казан: Татар. кит. нәшр., 1967. Б. 83.

Ямалтдинов Ильмир Илдар улы,
филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының халык иҗаты бүлеге мөдире